

ЖАРКО ВИДОВИЋ

ЊЕГОШ И ЛИТУРГИЈСКЕ АНАГНОЗЕ

МАТИЦА СРПСКА - Друштво чланова у Црној Гори

Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори дјелује од 2010. године на његовању Светосавског и Његошевског предања и развоју научног, књижевног и умјетничког стваралаштва у Црној Гори, а у сарадњи са средишњом Матицом српском у Новом Саду и другим просвјетним удружењима, и на укупном српском културном простору.

Ж. М. Видовић

ЖАРКО ВИДОВИЋ
ЊЕГОШ И ЛИТУРГИЈСКЕ АНАГНОЗЕ

ЖАРКО ВИДОВИЋ

ЊЕГОШ
И
ЛИТУРГИЈСКЕ
АНАГНОЗЕ

БЕОГРАД-ПОДГОРИЦА, 2017.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
СВЕТОСАВСКА ОМЛАДИНСКА ЗАЈЕДНИЦА
АРХИЕПИСКОПИЈЕ БЕОГРАДСКО – КАРЛОВАЧКЕ

матинца српска - Друштво чланова у Црној Гори

Жарко Видовић
Његош и литургијске анагнозе
Приредио: Богдан Златић

Издавачи:

Светосавска омладинска заједница Архиепископије београдско-карловачке
Матинца српска – Друштво чланова у Црној Гори

За издаваче:

Дарко Стефановић (Београд)
проф. др Владимир Божовић (Подгорица)

Ойеративни уредник:

др Александар Живковић
старевином из Марковине, Чево

Обликовање књије:

Небојша Ћосић

Лектјура и коректјура:

проф. др Наташа Вујисић Живковић
старевином из Прекобрђа, Доња Морача

Штампа:

Donat graf

Тираж:

300

Илустрације у књизи йреузетје из:

Јевто Миловић: Његош у слици и ријечи – Титоград: Графички завод, 1974.

Илустрација на насловној стирани:

Његош, 1838 (Б. Биазолето, 1841)

ISBN: 978-86-920861-0-6

Београд – Подгорица, **18. мај 2017.**

Издање с благословом Његове Светости
Архиепископа пећког, митрополита београдско-карловачког
и патријарха српског Господина Господина **ИРИНЕЈА**

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

П бр. 363
17. II 2017.

Светосавска омладинска заједница
Архиепископије београдско-карловачке
Ул. Краља Петра бр. 5
Београд

Високопречасни, пречасни и часни оци – браћо и сестре,

Потврђујемо пријем вашег молбеног обраћања од 17. II 2017. а у вези са планираним издавањем књиге „*Његош и литургијске анагнозе*“, блажено упокојеног аутора Проф. др Жарка Видовића, истакнутог историчара уметности и носиоца ордена Светог Саве другог реда.

Изражавајући подршку вашој намери да горе наведена тема буде адекватно обрађена и представљена широј научној јавности, то вас обавештавамо да смо са истим сагласни, високо оцењујући значај лика и дела Петра Петровића Његоша.

Упућујемо Наше искрене жеље за сваки даљи успех Светосавске омладинске заједнице у душеполезном раду с благочестивом српском омладином и верницима Српске Православне Цркве.

С Божјим благословом,

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР КЊИГЕ „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЕТ У НОВОМ ВЕКУ”	7
ЊЕГОШ И ЛИТУРГИЈСКЕ АНАГНОЗЕ	13
РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА	53
ИЛУСТРАЦИЈЕ	59

ПРЕДГОВОР КЊИГЕ „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЕТ У НОВОМ ВЕКУ”

После Љубе Ненадовића је тек Иво Андрић тачно указао на свет Његошеве поезије: то је свет Косовског предања и Косовског завета. Андрић каже: „Косовске мисли”. При томе је дао и најкраћу могућу – а тачну! – карактеристику Његоша као песника и мислиоца: „*Њејош, ѿрајични јунак Косовске мисли*”.

То је наслов предавања одржаног године 1935, на Коларчевом народном универзитету у Београду. То Андрићево предавање објављено је и у 16. књизи колекције *Српска књижевна критика, Писци као критичари после Првој светској рати* (Писци као критичари, II), изд. Институт за књижевност и уметност, Београд и Матице српске, Нови Сад, год. 1975, страна 202 до 220.

После мноштва распојасаних написа и бахатих оцена (бахатих и кад су похвалне и занесене) о Његошевој поезији, Иво Андрић је одао признање двојици: Љуби Ненадовићу и Николају Велимировићу (за његову студију *Религија Њејошева*). Насупрот свим романтичарским шаблонима по којима је у Његоша тражено оно чега нема или што је споредно или што је својствено споредним јунацима и ликовима из Његошеве трилогије (*Луча Микрокозма, Горски вијенац, Шћейан Мали*), Иво Андрић даје и ближу карактеристику Његошеве Косовске мисли, наводећи на крају свог написа стихове из познате народне песме о Косовском завету:

*Све је светио и честийио било
И миломе Боју ѿрисјујачно.*

Наиме, света, честита и Богу – и то „миломе Богу”, а не страшном, тобожњем српском Чајкановићевом „божанству смрти” – приступачна је била Његошева Косовска мисао. Она није „паганска” ни романтичарска, није хајдучка ни војничка, није револуционарна ни атентаторска, него „миломе Богу приступачна”! Да тако кажемо, цивилизована и цивилизаторска мисао!

Морам признати да ме је тек Иво Андрић ослободио дотадашњих колебања и – међу многим могућим правцима указао на коначни правац истраживања. Наговестио, додуше, и само толико. Али довољно, јер је освестио моје дотадашње истраживање.

До тада сам, наиме, радио на пројекту који је на Институту (за књижевност и уметност, Београд) био прихваћен под насловом *Њеџиш и литургијске анагнозе*.

Литургијске анагнозе (или чтенија) су делови из књига како Старог тако и Новог завета. То су својеврсни цитати који налазе своје стално место у Литургији (Св. Јована Златоустог и Св. Василија Великог) која се непрекидно у свом неизмењеном облику служи у свим православним црквама од времена тих првих твораца „свештене поезије” (тј. Литургије), од времена поменутих Св. Јована Златоустог и Св. Василија Великог. Дакле, од IV столећа и првих двају васељенских сабора Цркве, када је донет и познати (дан данас важећи) *Символ вере*. На свакој од литургија су анагнозе (старозаветне и новозаветне) другачије: у зависности од празника, јер се тим анагнозама даје извесна карактеристика празника. Анагнозе су, наиме, „препознавања” (на грчком), јер се по њима иначе распознаје празник од празника, док је општа литургијска формула за све празнике (и недеље) иста. И сви каснији песници „свештене поезије” као познати византијски химнографи, строго се држе анагноза, не одступају у тексту од њих. То иде тако далеко да су и наше средњовековне хагиографије, житија, службе, итд. пуне анагноза којима се изричу или тумаче основни ставови књижевног дела, те на тај начин дело стиче карактер „свештене поезије”. Литургијске анагнозе су, дакле, не само начин на који се тумачи и слави *Библија (Свешто Писмо)*, него и начин да, иначе световна, књижевна дела добију карактер литургијски, свештени.

Анагнозе су карактеристика православног богослужења. Оне су православна теологија, православно тумачење Библије. Библија се „тумачи” кад је, у Литургији, слављена анагнозама, кад је анагнозама органски уграђена и урасла у саму Божанску Литургију.

Капитални значај анагноза у православном „мишљењу и певању“, као и у тумачењу Библије, уочио је најјасније немачки теолог Конрад Онаш. У својој књизи *Увод у учење православних цркава (Einführung in die Lehre der orthodoxen Kirchen, Konrad Onasch; Sammlung Göschen, 1965)*, Онаш први налази за потребно да у приказу суштине православља наведе све анагнозе, литургија за литургијом, празник за празником, недеља за недељом. Ако хришћанин хоће да тумачи Библију, онда не треба да филозофира, као протестанти, него да наведе кључни текст из саме Библије.

Он тумачи већ самим тим бирањем текста! А онда, текст се не наводи као подршка размишљању – које, заиста, мора бити критичко, иначе је бесмислено! – него као слављење Библије, у Литургији.

Први пут сам после те Онашове књиге схватио да је византијске корене српске културе немогуће сагледати без Литургије, а да је Литургија несхватива без анагноза, с једне стране, као што је и православни приступ (специфично православни) Библији немогућ без Литургије и изван ње.

Литургијске анагнозе су ми биле предмет двеју студија: *о илаџонски мислећем хришћанству* (православљу, које Божију Реч разумева тек слављењем литургијским), с једне стране, и *о византијским коренима српске културе* од времена Св. Ђирила и Методија (који доносе литургијске књиге с анагнозама, дакле, *Библиа анагностика*, а не саму Библију) и од времена Светог Саве. Јер оне – баш као цитати Библије самом својом органском ураслошћу у Литургију као славу и слављење Библије, Бога, човека и битија – оне су најсигурнији водич у испитивању оног платонизма који је својствен православном мишљењу (не певању, слављењу, богослужењу, молитви, него управо мишљењу као мишљењу О ЛИТУРГИЈИ!). С друге стране, у анагнозама имамо најсигурнији показатељ основног садржаја најраније српске књижевности, па бисмо те показатеље имали управо кад не бисмо имали ниједан очуван споменик ране српске књижевности.

А сада указујемо на један изузетно значајан моменат који нас приморава да другачије приђемо изучавању читаве наше књижевности. То је у вези са студијом *Његош и анагнозе*. (Рукописи нису објављени, али стоје на располагању и на увид органима Института за књижевност и уметност СР Србије у Београду).

Читајући анагнозе за литургије о Аранђеловдану, Митровдану, Великој Госпојини, углавном, о јесењим празницима, а посебно за литургију аранђеловданску, запазиће се необична сличност теме – не само теме, него и става – у Његошевој *Лучи Микроkozма*, где се, као и у тим анагнозама, ради о побуни Сатане и паду човека, па наравно, и о улози Арханђела (Михаила и Гаврила). Те анагнозе је Његош морао знати, јер их је морао читати на литургијама, сам и као саслужник, кад је требало да буде рукоположен за епископа митрополије Црне Горе и Брда. Јер није могао бити другачије рукоположен. А био је рукоположен у време тих празника, у Русији, можда пред самим царем! Кад сам први пут те анагнозе – које је Његош морао знати, а онда и о њима интензивно размишљати! – читао гласно пред неким пријатељима који су иначе знали и читали *Лучу Микроkozма*, они су били уверени да им то препричавам садржину Његошевог спева. Тако је настала тема *Њеїош и анаїнозе*.

Сада је византијске корене српске културе (а то ће рећи: православне корене) требало студирати конкретно и у Новом веку. У Његоша самог. Али су све дотадање студије биле преоптерећене једном основном предрасудом: да је Његош врхунац наше епске поезије и њеног култа јунаштва. Ту је реч о оној романтичарској бахатости и „неопаганској” немачкој и гностичкој распојасаности коју смо већ споменули. Кажем „све студије”, а изузимам Иву Андрића и оне које је и сам Андрић изузео: Љубу Ненадовића, Протиног сина и Његошевог пратиоца и биографа, и Николаја Велимировића.

Под непосредним утиском Андрићеве оцене Његоша настала је и промена правца даљих мојих истраживања. Не више *Њеїош и анаїнозе*, него и *Њеїош и Косовски завейї*.

Морамо бити свесни шта то значи: да Косовски завет није пагански, него хришћански; да је његов корен византијски; да је он најјачи корен српске културе; да је Небеско царство Косовског завета слављено у литургијским анагнозама, а не у јуначким народним песамама; битно за кнеза Лазара је што „*службу служи срїски цар Лазаре*”, слави „летурђију”, војску причешћује, као што и Вук Мићуновић у *Горском вијенцу* каже да су се јунаци скупили...

„*да слушају свейїу Лейурђију
и да воде Коло око цркве!*” (ГВ, 102–103)

Битно питање Косовског завета је шта значи и шта јест то што називамо Небеским царством? и да ли је Небеско царство о којем се говори данас – а о којем се говори и у јуначким народним песмама, а онда и у разним страним и туђим схватањима (исламским, римокатоличким), и у философији – исто што и Небеско царство Косовског завета?

На то питање нам не одговара јуначка народна песма, па ни Његош не би одговорио кад би био „народни песник“, него литургијске анагнозе, дакле, *Њејош и Косовски завей* је тема за изучавање сличности и подударности Његошеве Косовске мисли са мишљу литургијских анагноза. Косовски завет није завет епског култа и јунаштва и не уклапа се у шеме о романтизму.

Да тако мислимо – охрабрује нас Иво Андрић.

Да је Његош – не Косовски јунак или пак песник који слави јунаке, него – управо јунак Косовске мисли, јунак мисли!

То се лако прихвата. Али зашто је он управо (за Андрића) „ТРАГИЧНИ јунак Косовске мисли“? Шта је – не у Његошу и његовој биографији, него – у самој мисли Косовској трагично? И да ли је та трагичност својствена и самом Косовском завету или пак само Његошевој мисли о томе завету?

Као што је Нови век учинио Дон Кихота не само трагичним, него и трагикомичним, тако је Нови век учинио трагичнима и заточнике (заветнике) Косовског завета.

Сад је студија проширена питањима:

Шта је то Нови век? Чиме он угрожава човеково достојанство, па да човек, тежећи достојанству, испада комичан или достојанство постиже по цену трагичности или трагикомичности?

Кад у Срба почиње Нови век? Када Косовски завет почиње да од Срба тражи спремност на трагедију, па на трагикомедију, чак и спремност да буде „луд“, „будалина“ – како то Унамуњо тражи од Шпанаца кад их позива да на престо своје Историје устоличе ипак Дон Кихота?!

Сад се тражи не само да испитамо византијску (не „средњевековну“, него баш византијску) епоху српске историје, него и судар византијског корена српске културе са Новим веком. Тема је тако проширена на **ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЕТ У НОВОМ ВЕКУ**.

У томе је истраживању не само одговор на питање зашто је Његош ТРАГИЧНИ јунак мисли (Косовске), него и одговор на многа друга питања: о Небеском царству и свести о њему данас; о трагедији, посебно са-

гледаној из искуства српске историје; о судару Косовског завета не само са Новим веком, него са свим оним што српску културу лишава њене основне свести и тако лишену (опијену култом јунаштва који није заветни) уводи у Нови век, као да је српска културна заједница бесловесна.

Дакле, шта је ту трагично.

Намера ми је да не само прикажем главне правце истраживања и како су се они – под утицајем књижевности, посебно Андрића (а не науке о књижевности) – мењали, него и да се оправдам што мноштво тема (проистеклих из истраживања Његоша, Косовског завета и Новог века у Срба) нисам могао никако да сврстам у неки систематичан редослед, у неку композицију лепо заокругљене књиге, него је то збирка тема – често само начетих, ретко довршених, у књизи која зато „има реп”, али тешко да бих јој ускоро могао сагледати и приказати „и главу”!

Књига, дакле, не даје готове резултате, него указује на могуће нове правце истраживања којима не видим краја, а којима ће се, верујем, придружити многи млађи истраживачи, да одговоре на питања која су пред нас искрсла тек данас, с најновијим историјским искуством, са историјском свешћу за чију појаву није довољна ни наука ни образовање универзитетско или академско.

Сад се већ завршио и Нови век. Почела је нова епоха којој још не знамо име (а називају је понекад социјалистичком, понекад револуционарном, понекад компјутерском итд.). Основно осећање је да смо остали без тла и корена. Ко смо и откуд смо и да ли се можемо одржати ако то не желимо да знамо? Корен добија битну и одлучујућу вредност тек кад постајемо свесни да га се лишавамо, а воља за опстанак се јавља само као жеља да знамо и откуд смо!

Поменутом истраживању се, дакле, не прилази самим образовањем ни самом (провереном нововековном) академском методом – која је сада недовољна! – него тим осећањем. Пре свега тим осећањем. Јер оно је извор и знак духовне обнове коју нам сама наука и образовање не могу дати. Јер човек у суштини није биће које „зна и мисли”, него које ОСЕЋА!

ЊЕГОШ И ЛИТУРГИЈСКЕ АНАГНОЗЕ

Најзначајније Његошево дело – истовремено кључ и за разумевање Небеског царства (Косовског завета) и за разумевање заветног карактера осталих Његошевих дела јест *Луча Микрокозма*. Тема тога спева је људски ПАД. Сам „смјели случај” (тј. догађај дрске побуне Сатанине и човековог учешћа у тој побуни) опеван је у ЛМ, III, IV и V (у трећем, четвртном и петом певању), дакле, у три од укупно шест певања *Луча Микрокозма*. Прво и друго певање (ЛМ, I и II) описују само уздизање Луче у Небеско царство, затим Небеску Литургију којом се ствара битије и истовремено слави то стварање. Дакле, у та два певања се приказује Небеско царство као Небеска Литургија. По томе би *Луча Микрокозма* могла да се назове и литургијском поемом, изузетном у можда читавој лаичкој поезији и књижевности света. (Изузетна је та литургијска усмереност поеме: не ни епска, ни лирска, ни трагедијска или драмска, него баш литургијска!). Тако бива јасно и то против чега се Сатана побунио и у чему је Небеско царство то Добро којем је Сатана, својом побуном, супротставио Зло. Поред тих шест певања (ЛМ I-VI) има *Луча* и седмо певање, које је заправо закључно певање (ЛМ, П.), мада га је Његош ставио на уводно место, као *Посветиу Г. Сими Милутиновићу* (на Цетињу, првог маја 1845, односно 13. маја, по новом календару).

Сам тај „смјели случај” (ЛМ, П, 8) побуне и пада може бити адекватно разматран само на литургијски начин, мада је било покушаја да се расмотри и другачије, како су чиниле теологија и философија Запада: ослањајући се искључиво на библијске старозаветне текстове, почев од оног познатог текста о „забрањеном плоду” у гл. 3. (или трећој песми) *Књије Посињања (Прве Књије Мојсијеве)*. Библијски (или „библистички”) прилаз није исто што и литургијски, јер му недостаје пуноћа (пуноћа саме Библије, самог Логоса) достигнута тек у Литургији (тј. тек у Уму Литургије). Без литургијског прилаза теми људског пада вулгаризација

је неизбежна, па је нису избегли ни најистакнутији теолози и философи сфере западног (теолошко-философског, „библистичког“) хришћанства. Наиме, пад је тајна која је могла бити откривена и решена тек доласком Христовим. Пад претходи Спасењу, те је тек Спасењем (тј. Христом) откривено и то да је човек пао, и како је пао, и како се спасава. Поменути библијски текст (старозаветни) је само слутња Тајне Пада и Спасења. Да није Христа, човеку никад не би било јасно ни да је пао ни у чему би био тај Пад! Старозаветни текст („Евина јабука“, Земаљски Рај, Змија итд.) може бити схватив само као слутња и пророчанство да се ту ради о Тајни коју ће открити Логос, и то тек кад се човек причести Логосом (Христом), те на тај начин коначно отклони погубне последице побуне (и човековог причешћа Сатаном, тј. учешћа у Сатаниној побуни). То спасоносно (и уједно освешћујуће) Причешће Христом је Литургија! Јер Пад се збио, а човек је – и у *Лучи Микроkozма* – осуђен на ЗАБОРАВ, тако да није (нити пре Христа и без Христа може да буде) свестан пада! Тако и Бог каже, у Својој пресуди Адамовом легиону, да ће Сатана бити свестан и Пада и Небеског царства из којег је пао, а да човек (Адам, Адамов легион) неће бити свестан, него је осуђен на заборав (ЛМ, VI, 1-40). Додуше, то Сатанино сећање, („спомен живи“) ће бити највећа могућа мука Сатанина: он и јест злоба зато што се сећа Неба („блаженог жилишта“), а не може га више постићи! а човек се не сећа, па се зато ни не мучи! (Али је зато и бесловесан!). Дакле, ни сама Библија (Стари Завет) није права свест о Небу, те се библијски текст не може ни узети као основа за тумачење Пада (Тајне Пада и Спасења). Небеско царство се, наиме, пред човеком и његовом свешћу (словесношћу) јавља тек у лицу самог Христа (Слова, Логоса). Кад Јован Претеча каже: „*Покајте се, јер се њриближило Царство небеско*“ (Матјеј, 3, 2), онда говори о самом Христу, јер Царство небеско је Христос. Тек са Литургијом се јавља и свест о Небеском царству, са Тајном Пада и Спасења. Пре тога су биле само слутње пророка, и то „*Под влијањем Тајнога Промисла*“ (тј. под утицајем Светог Духа, ЛМ, П, 10) човек може да се сећа те првобитне славе своје. И то само сећање је поезија, чак свештена поезија! Јер само поети пророку Бог саопштава тајну, „свету тајну“ Пада и Спасења (ЛМ, П, 161-170).

Тиме није речено да је Библија (Стари завет, па и Нови) нешто недовољно или неаутентично, него да Библија може бити схваћена само у Литургији, као саставни део Литургије, кад је слављена у Литургији истовремено кад је слављен сам Бог, Логос, Богочовек и сама човекова суштина.

Наиме, Библија је аутентична само уколико је она указивање на Литургију (Небеску), тј. ми Библију стварно разумемо – не на начин фи-